

В.Ф.Ятченко,
доктор філософських наук,
професор кафедри історії і політології
НУБіП України

О.В.Олійник,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології
і політології НАУ

КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ДОСВІДУ

Відмітною рисою суспільного життя двох останніх десятиліть є інтенсивне зростання впливу швидкоплинних, нетривалих форм існування й самоорганізації соціальних структур, які поступово витісняють собою довготривалі, стабільні суспільні організми з передбачуваним, лінійним характером розвитку. Відповідно прискорюється й динаміка змін ціннісних позицій суб'єктів таких утворень. Характерно, що ці зміни все глибше втинаються в антропосоціальну сферу, в життєві практики нашого сучасника, що тягне за собою глибинні трансформації його духовного світу. З одного боку, суто прагматичне бачення, інструментальний підхід до екотичних умов існування, до міжцивілізаційних, міжконфесійних, міжетнічних відносин, до явищ тероризму без промислення їх у вимірі цінностей життя і смерті, життя й смислу (іншими словами, в екзистенційному вимірі) породжують екзистенційні девіації, які містять у собі небезпеку самому існуванню людства. З іншого боку, ми є свідками того, як те саме екзистенційне забарвлення міжгрупових конфліктів, спроб силового вирішення релігійних і геополітичних колізій в умовах можливості застосування зброї масового знищення загрожує знищенням людського роду.

Ось чому вчені сьогодні з такою тривогою ведуть мову про небезпеку геокультурної ситуації екзистенційної аномії [див. 1, 4]. Тому поглиблене вивчення самого феномену екзистенції, експлікації екзистенційних переживань, проблем екзистенційного досвіду всерйоз

і надовго вийшла далеко за межі суто теоретичного інтересу.

Екзистенційні вияви – феномен багатогранний, тож окреслити їх суть якоюсь однією дефініцією важко. В горизонті досліджуваної тут проблематики – екзистенційні (це – пережиті й переосмислені особистістю суспільні процеси, сприйняті нею як події її власної долі, пережиті нею в площині власних смисложиттєвих цінностей – мрій і розчарувань, тріумфів і трагедій, надій і втрат, можливостей і неможливостей). При цьому одномоментно в ході цих переживань і переосмислень відбувається самопереоцінювання особистістю самої себе. Новонабуті ціннісні настанови у всіх цих означеностях постають, по-перше, як продукт процесу прориву (трансценденції) людини за межі її наявного буття і, по-друге – в синтезі своїх часових зрізів (минулого, сучасного й майбутнього).

Екзистенційний досвід у цій площині виявляється результатом двоєдиного нерозривного процесу різнобіжних рухів екстерналізації і інтерналізації. Екстерналізація (на відміну від категорії екстеріоризації в соціології й психології) означає духовний акт, в ході якого певні суспільні реалії відкриваються людині як її особиста історія, сповнюються її становими цінностями. Особистість тут ніби «виносить» себе, свої інтенції й ідеали в простір життєвого світу суспільних процесів, забарвлюючи їх своїми смисложиттєвими цінностями. В ході екстерналізації вона привносить в зовнішні процеси не просто смисли (таке відбувається в процесі набуття будь-якого досвіду). Екстерналізація індукує бачення і переживання особистістю зовнішніх явищ крізь призму проблем її життя і смерті, сенсу існування, сенсу самих цих зовнішніх явищ, зіставлення бажаного і реального в ключових вимірах життєвого плину.

Інтерналізація, зі свого боку означає не просто засвоєння особистістю знань, навичок, настанов, як це відбувається майже протягом усього її життя через інтеріоризацію, а акти «прозоріння» її (через почування, інтуїцію, мисленнєві дії), які належать до глибинної суті її, особистості, власного буття: переоцінювання свого статусу і своєї значущості в суспільстві, своїх базових цінностей, переоцінювання сенсу власного життя і життя взагалі тощо. Це – моменти глибинного гострого осягнення людиною свого становища, руйнації попередніх уявлень, мрій, ідеалів.

Обидва ці явища сукупно формують екзистенційний досвід особистості. Ми експлікуємо наші екзистенційні переживання – байдуже,

чи то самі для себе, а чи для інших – як своєрідну сповідь нехай то у вигляді бесіди, а може, в текстах філософського або літературного характеру (Августин Блаженний, Руссо, Л.Толстой, В.Винниченко), чи то в прелюдіях і вальсах Ф.Шопена, який трагічні події історії зображує як власну історію.

Але слід ще раз зауважити, що екзистенція в запропонованому тут контексті береться не просто в своїх найзагальніших визначеннях як дія, що пов'язана з виходом людини за межі наявного стану речей, наявного світу, з формами духовності людини [див. 2, 5]. Йдеться про ті форми екзистенційного прориву, в яких об'єктивними умовами його виступають цілком конкретні суспільні обставини, а носієм – людська особистість конкретної епохи, конкретного соціуму, конкретної соціальної групи, з її власними ідеалами, пересторогами, з її унікальною долею й життєвою програмою, подіями, успіхами, невдачами. Тобто індивідуальне людське існування співвідноситься/протистоїть конкретним формам соціального організму. Екзистенційні переживання неможливо вивести безпосередньо з цих об'єктивних умов, фактів, подій. Вони досягаються досвідом через ці умови й ці події, часто – через синтез з різними попередніми чи пізнішими досягненнями й переживаннями [3; 65, 67].

Тому екзистенційний досвід є різним для особистостей різних груп, навіть якщо вони перебувають в однакових умовах. Він є особистісним за своєю природою, але, будучи осмисленим у поняттях культурної пам'яті, стає груповим, а за певних умов – універсальним. Цей досвід може слугувати як взірцем, так і пересторогою. Так, трагедії ХХ ст. по-новому поставили перед людиною питання усвідомлення крихкості свого буття й освітили нові грані віднайдення нею в собі здатностей до створення нових моделей поведінки, які можуть претендувати на статус максим людської поведінки взагалі.

Набуття людиною екзистенційного досвіду, як правило, відбувається в моменти особливих життєвих потрясінь, в переломні миттєвості життя, особливо перед лицем можливої смерті, своєї або близьких людей (в «межових ситуаціях» (Ясперс)). Саме тоді перед людиною розкривається в усій оголеності така життєва істина, яку інколи вона навіть не в змозі пережити. Але, з іншого боку, усвідомлення і переживання цього ж таки знання здатне пробудити в людині з іншим характером, іншою релігійною, ідеологічною налаштованістю активну рішучість, мужність, здатність до дій,

недоступних їй у «нормальні» часи життєвого шляху. Знання і враження, здобуті особистістю в ці моменти, залишають непозбутні карби на підсвідомому й свідомому рівнях психіки і багато в чому виступають прихованими чи явними регуляторами її поведінки.

Проте зовсім не обов'язково, щоб екзистенційні прозріння, межові переживання відбувались безпосередньо в моменти екстремальних ситуацій. Адже нерідко буває так, що в цих ситуаціях людина зайнята зовсім іншого стибу думками й прагненнями. В реаліях Голодомору в Україні 1932–1933 років, коли мільйони селян переживали відчуття загрози смерті або й саму смерть рідних не одномоментно, а перманентно впродовж кількох місяців, абсолютна більшість людей не роздумували про складності буття, а бились над пошуками засобів для самозбереження, виживання себе й своїх рідних. Аналіз, роздуми про цінності й смисли відбулих подій приходили пізніше вже як спогади, хоча тексти свідчень засвідчують, що прозріння й рефлексії екзистенційного характеру у багатьох людей тоді все ж відбувались.

І ось тут яскраво виявила себе риса залежності екзистенційного досвіду від конкретних умов життя того, хто цей досвід набуває. Невелика кількість людей, які зазнали голоду, емігрували після Другої світової війни в США. Будучи викликаними як свідки на засідання Американської Комісії з питань Голодомору в Україні на початку 80-х років, вони описували не тільки факти, але й свої переживання стосовно прозріння про цінність життя людини, про своє місце в цьому житті, які виникли в них під впливом бачених страхотливих реалій. Так ось, ці прозріння мали багато чого схожого між собою і водночас відрізнялись від такого роду оцінок, які давали про себе ті селяни, котрі після Голодомору залишились в Україні і розповідали про події 1932–1933 рр. вже на початку дев'яностих років, коли в Україні розпочались широкі дослідження згаданого страшного явища.

Це й не дивно. Адже, коли ці люди згадують про свої переживання (в їх числі й переживання екзистенційного характеру) в минулому, вони – навіть у моменти максимального напруження душевних сил – неминуче проєктують на них вже нові, післяголодоморні реалії, накидаючи на них нові смисли, цінності, свої теперішні уявлення про совість, страх, справедливість, про сенс свого життя, і про сенс життя як такого. Тому й зміст самоосягнень в моменти

трансцендентальних проривів, які формують екзистенційний досвід, мають історично визначений характер. Біблійна оповідь про прозріння Савла містить у собі універсальні смисли екзистенційного самовизначення людини, руйнації її усталених смисложиттєвих цінностей і набуття нею цілком інших душевних і духовних якостей, а це спричинює глибинні особистісні трансформації.

У цьому плані глибинні смисли історії про перетворення Савла на Павла стали набутком екзистенційного досвіду людства. Але ці смисли, по-перше, вже є продуктом довгого шляху змін у чуттєвому й раціональному світах людства. По-друге, вони існують, лише щоразу перевідтворюючись, наново переживаючись у суто особистісному бутті кожної людини через сформовані нею в ході соціалізації образи, поняття, мовні засоби та ін.

Тож українцю XXI століття годі «приміряти на себе», наприклад, епізод перетворення Савла на Павла так, як це уявляла собі людина, скажімо, середньовічної Іспанії, хоча емоційне напруження в обох випадках може бути й схожим. І прозріння смислу свого минулого життя так само може призвести до докорінного перевороту в ціннісних позиціях, бо поштовхом для входження в «межову ситуацію», що призвела до змін в самоідентифікації, для формування екзистенційного досвіду, був один і той самий біблійний сюжет. Але в сучасного українця зовсім інші уявлення про християнство, християнина й християнський спосіб життя, про позахристиянську і позарелігійну форми самовідчування, про зміст суспільного обов'язку, інші уявлення про добро і зло. Врешті українець користуватиметься для імплікації історично здобутими поняттями, образами, мовно-виражальними засобами.

Так само по-різному екзистенційний досвід формується в різних вікових групах. Для ілюстрації знову звернімось до подій 30-х рр. в Україні. Спогадам тих, хто пережив Голодомор у дитячому віці, характерне пригадування окремих яскравих фактів без подальших моральних чи світоглядних конотацій: батько звідкись приніс півбуханки хліба, яку негайно ж роздали дітям, а сам вночі помер від голоду; активісти взимку, після невдалого пошуку зерна розвалили в хаті піч, щоб сім'ї неможливо було зігрітись і приготувати їжу, та ін. Із зрозумілих причин світоглядні оцінки минулих подій, духовного пробудження (йдеться про ті з них, які зумовили екзистенційний прорив) в цій генерації витворювались вже під впливом пізніше

здобутого життєвого досвіду. А ті, хто застав ці події у вже зрілому віці, переживали процес екзистенційних ціннісно-ідентифікаційних змін у контексті вже здобутого комунікативного, теоретичного, повсякденного емоційного досвіду, «вживляючи» цей процес у вже засвоєні раніше культурні зразки.

У той досвід, з яким людина здійснює екзистенційний прорив і який справляє вплив на зміст отриманих нею в момент цього прориву переживань і збагнутостей, входять щонайперш закарбовані в підсвідомості враження від почутих у дитинстві казок, фільмів чи музики, від душевних травм, що їх вона зазнала в цей період. В цей досвід також вплітаються знання про якісь події, що сталися з рідними й близькими людьми чи давнішими предками, з земляками або іншими групами, з якими певна людина відчуває глибинну спорідненість. На цей зміст «тиснуть» моральні чи релігійні настанови, естетичні й політичні критерії, якими вона керувалась до моменту екзистенційного прозріння, і ще багато інших кристалізаторів духовного світу. І – ще раз наголошую – як неповторною є особистість з її духовністю, її внутрішнім життям, так неповторним є і її екзистенційний досвід, навіть незважаючи на те, що зовнішні умови, які спричинили екзистенційний прорив, можуть бути схожими чи, може, й однаковими для багатьох людей і цілих груп.

Досвід, якого набуває людина в екзистенційних ситуаціях, неконче мусить стати для неї на все життя регулятором її подальших учинків і рефлексій. Адже життя триває, і духовні зрушення, душевні потрясіння й стреси можуть і надалі вриватись у її життєвий світ. З цього випливає ще одна важлива для розуміння природи екзистенційного досвіду обставина: екзистенційні знання теж можуть підлягати певним корекціям, виправленням.

Але не тільки виправленням та й не обов'язково ним. Справа в тім, що в перших своїх проявах екзистенційне знання найчастіше проривається у свідомість у вигляді уривчастих, стихійних, хаотичних прозрінь. Особистість потребує подальшого прояснення, промишлення отриманих блискіток емоційно заряджених прозирань. Відбуваються певне структурування, вибудова цілісних картин з наявних мерехтливих «пазлів». Тоді знання, не втрачаючи (на відміну від осмислення повсякденних вражень) первісного емоційного напруження й гостроти прозріння, набирає вигляду довготривалого феномену пам'яті, стає явищем досвіду.

Щоправда, цього може й не відбутись. З багатьох причин. Одна з них – перебування особистості в таких життєвих умовах, коли «інакшість» духовних настановлень стосовно загальнонав'язаних і загальноприйнятих норм є надто небезпечною і для самої особистості, і для її рідних та близьких. Згадаймо смерч репресій 20–30-х років в СРСР, коли навіть саме обговорення цих подій, а значить і самоосмислення через діалоги людини, закинутаї у вир цих репресій, ставали приводом для переслідування. Безпечніше для життя було якомога швидше про це забути, забути про себе, про свої почуття в ці часи. Ось чому спогади багатьох із тих, хто пережив Голодомор, через багато років так і залишились у вигляді неструктурованих картин, які хоч і перетворились у окремі екзистенційні прозріння, але надто слабко піддавались у подальшому житті системному осмисленню, так і залишившись епізодами-жахами.

Безперечно, осмислення культурного наповнення екзистенційного досвіду потребує суттєвого розширення як спектру проблем, так і соціальних контекстів цього досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бачинин В.А.* Теология и антропология девиантности // Человек. – 2013. – №6.
2. *Бичко І.В.* Людина і природа: незлічйна єдність // Філософія, антропология, екологія 2000. – К.: Стилос, 2000.
3. *Касавина Н.А.* Экзистенциальный опыт: переживание пути и становление структуры // Вопросы философии. – 2013. – №7.
4. *Марсель Г.* Homo viator. – К., 1999.
5. *Хайдеггер М.* Письмо о гуманизме // Хайдеггер М. Время и бытие. – М., 1993.

Ятченко В. Ф., Олійник О. В. Культурний контекст екзистенційного досвіду.

Об'єктом розгляду виступає культурно-історична складова змісту екзистенційного досвіду особистості. Аналізу піддаються структура, етапи розвитку екзистенційного досвіду. Зазначається, що екзистенційні вияви – це продукт прориву (трансценденції) людини за межі свого наявного буття, в ході якого зовнішні суспільні процеси переживаються й переосмислюються особистістю як події її власної долі, в площині її власних смислоттєвих цінностей. Одномоментно в ході цих переживань і переосмислень відбувається самопереоцінювання особистістю самої себе. Екзистенційний

досвід у цій площині виявляється результатом двоєдиного нерозривного процесу різнобіжних рухів екстерналізації й інтерналізації. В статті наголошується, що, оскільки об'єктивними умовами екзистенційного прориву виступають конкретні суспільні обставини, а носієм – людська особистість конкретного соціуму й соціальної групи з її особистісними характеристиками, то й зміст екзистенційного досвіду є різним для особистостей різних груп, навіть якщо вони перебувають в однакових умовах. Він є особистісним за своєю природою, але, будучи осмисленим у поняттях культурної пам'яті, стає груповим, а за певних умов – універсальним.

Ключові слова: екзистенція, екзистенційний досвід, екзистенційний прорив, Голодомор.

Ятченко В. Ф., Олейник О. В. Культурный контекст экзистенциального опыта.

Объектом рассмотрения выступает культурно-историческая составляющая содержания экзистенциального опыта личности. Анализируются этапы, структура экзистенциального опыта. В статье отмечается, что экзистенциальные явления – это продукт прорыва (трансценденции) человека за пределы наличного бытия, в процессе которого внешние социальные процессы переживаются и переосмысливаются личностью как события ее собственной судьбы, в плоскости ее собственных смысловых ценностей. Одновременно в ходе этих переживаний и переосмыслений происходит переоценка личностью самой себя. Экзистенциальный опыт в этой плоскости оказывается результатом двуединого неразрывного процесса разнонаправленных движений экстернализации и интернализации. Отмечается, что, поскольку объективными условиями экзистенциального прорыва выступают конкретные социальные обстоятельства, а носителем – личностью конкретного общества и группы с ее личностными характеристиками, то и содержание экзистенциального опыта будет разным для личностей разных социальных групп, даже если они оказываются в одинаковых условиях. Он предстает как личностный по своей природе, но, будучи осмысленным в понятиях культурной памяти, становится групповым, а в некоторых условиях и универсальным.

Ключевые слова: экзистенция, экзистенциальный опыт, экзистенциальный прорыв, Голодомор.

Yatchenko V.F., Oliinyk O.V. Cultural context of the existential experience.

Object of study advocates a cultural-historical component content of the existential experience of the person/ The stages, the structure of existential experience. The article notes that existential phenomenon – a breakthrough product (transcendence) man beyond the actual being, during which external social processes experienced person and reinterpreted as the events of her own

destiny, in the plane of her own life meaning values. Simultaneously, in the course of these experiences and rethinking reassessment personality itself. Existential experience in this plane is the result of a two-pronged process inseparable multidirectional movements of externalization and internalization. The article notes that, since the objective conditions of existential breakthrough act specific social circumstances and the carrier – the identity of a particular society and the group with her personal characteristics, and then the content of existential experience will be different for persons of different social groups, even if they are in the same conditions. He appears as personal in nature, but being, meaningful in terms of cultural memory, it becomes a group, and in some settings and versatile.

Key words: existence, existential experience, existential breakthrough, the Holodomor.